

произведение, защото по него време — още незрял поет — той не можел да го разбере. А истината е, че Славейков е останал възхитен от „Илиадата“, „с нея лягал и с нея ставал“, както сам разказва на своя син Иван<sup>1</sup>. Той дори се опитал да използва прочутия похват на Омир, когато говори за красотата на Елена, и като него вместо да „описва“ хубостта на Владимир, говори за впечатлението, което сръбският принц направил на Косара. Когато го видяла, тя останала „смаяна от чудната му красота“:

Тя го е мълком гледала,  
очи ѝ не се насичат,  
не може да се начуди. . .“

А Косара нарича „на хубост втора Елена“. Наред с това и тук съвсем осезателно се чувства присъствието на българската народна песен — „дватама lika-прилика, като два стръка иглика“, „над гладко чело мряморно, от белий тъжец по-чисто“, „хубост гиздава“ и т. н.

Колкото се отнася до името на двете поеми, може да се каже, че по онова време изобщо е било на мода да се пишат поеми с подобни на „Илиадата“ имена. Тогава е имало много „-иади“ и в руската и в южнославянските литератури, като „Слободиада“ на Негош, „Сербиада“ на Сима Милутинович.

Както разказва в автобиографията си, след като напуснал Свищов, Славейков започнал своите „скитнически години“. Той обиколил селата около Търново и на север от Балкана, учителиствувал в Севлиево, Ловеч, Враца, Берковица, откъдето го изгонил софийският владика Паисий — този път не с лошо — дал му 300 гроша и го помолил доброволно да напусне града. Щом се видял с малко пари в джоба „нещо твърде необикновено за мене“, младият учител и смел патриот решил да продължи образованието си не другаде, а в Сърбия, която тогава била най-достъпна за него и чиято литература му била най-близка. На път за Белград обаче го сварило писмо от майка му, която го молила да се върне в Търново, защото имала някакви семейни неприятности след смъртта на баща му.

Ходил ли е Петко Славейков в Сърбия преди Освобождението? Сам той никъде не говори за това. В една бележка на Ал. Т. Балан<sup>2</sup> се споменава, че „Славейков се отлъчвал в Сърбия или Австрия, за да търси наука“. Въпреки че тази бележка е доста неопределена, нейният автор не греша. През пролетта на 1851 г., когато бил вече двадесет и четири годишен, Славейков ходил в Белград. В това ни уверява писмото му<sup>3</sup>, отправено на 7. IV. 1851 г. от Трявна до приятели на поета в Цариград: „Като се завърнах из Београд в Сърбия, намерих Търновото, любимото Търново пусто, пусто, думам, не от жители, но от р о д о л ю б ц и (к. м. — С. Б.). . . Омивах улиците на речений град с кървавите си сълзи, и потайни въздишания се теснеха в гърдите ми. . .“ Очевидно Славейков е бил развълнуван от националния и политически подем на нашите съседи, до които по-лесно прелитали тогава свободолюбивите идеи на осемнадесетия век.<sup>4</sup> Именно това говори подтекстът на неговото признание, че

<sup>1</sup> Ив. Славейков, Библиотеката на П. Р. Славейков, „Бълг. преглед“, г. 111 кн. 5, стр. 68.

<sup>2</sup> Вж: Ал. Т. Балан, Кратко ръководство за средни и специални училища, Пловдив, 1896 г., стр. 177.

<sup>3</sup> Писмо на П. Р. Славейков от 7. IV. 1851 г., Лит. архив, т. I, 1959 г. стр. 199.

<sup>4</sup> Южните славяни, пише през 1853 г. Енгелс, „являются единственными носителями цивилизации во внутренних частях страны. Они еще, правда, не образовали нации, но в Сербии они уже имеют сильное и сравнительно просвещенное национально-ядро“. Цит. по доклада на Н. И. Кравцов в „Роль народного эпоса в развитии сербской л-ры“, стр. 357.

след завръщането си от Белград „любимото Търново“ му се сторило „пусто от родолюбци“.<sup>1</sup>

Най-близо до истината ни изглежда предположението, че през 1851 г. Славейков ще да е ходил в Белград за отпечатване на „Смесна китка“.

Белград Славейков посетил още веднъж през август 1886 г. на връщане от Виена, където се срещнал с Миклошич.<sup>2</sup>

Според сръбския литературен историк Йован Скерлич, Доситей Обрадович, Йован Раич и Захари Орфелин са тримата най-забележителни книжовници в Сърбия през XVIII век.<sup>3</sup> Трябва да кажем веднага, че и тримата са били добре познати на Славейков. Той е чел произведенията им. Иденте и духът на техните съчинения са му били близки преди всичко затова, защото са идеи и на българските писатели — Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Неофит Бозвели, Константин Огнянович, чиито приемник е Петко Славейков. Тези сръбски писатели, заедно с Христофор Жефарович, Андрия Качич-Миошич и Йован Стерия Попович допълнят изворите на литературното образование на Петко Славейков, особено през първия период на творчеството му. С тези писатели Петко Славейков се свързва чрез историко-патриотичните си стихотворения и чрез някои от бунтовните си песни и поеми. Близко до едно от първите произведения на Захари Орфелин е темата за поробена Майка България. Разбира се, тази тема начеващият поет вижда разработена най-напред в произведенията на своя учител Неофит Бозвели. С нея обаче той се срещнал и в сръбската литература. През 1852 г. младият поет обнародва в „Смесна китка“ стихотворението „Тя“.<sup>4</sup>

Ви чухте ли, как плаче тя  
как дума, как нарежда,  
с каква сърдечна тегота  
към небо очи взвежда?

Тази разплакана жена е Мати Болгария, името на която (поради страх от турската власт) поетът не смее да каже. Всички са я забравили — „един не ще я спомене, един не ще я пожалеи“.

Около това време е написано и стихотворението „Раздумва не“, разпространено в ръкопис и обнародвано много по-късно (1871 г.).

Ти, майко мила, недей въздиша,  
недей пролива сълзи кат киша,  
аз зная, майко, че си много страдала,  
живот спокоен не си познала и т. н.

Това стихотворение на Петко Славейков станало много популярно и било любимо на Бачо Киро. Той дори го допълнил с няколко стиха, които заострят революционната му насоченост.

<sup>1</sup> Впечатлението на Петко Славейков, че Търново по това време било „пусто от родолюбци“, е в известна степен пресилено. През 1851 г. в града се повдига народно движение (по повод на един нов данък върху лозята — дюлюмлюк) против правителството, което, според П. К и с и м о в, имало „революционен характер“. Властта разпръснала събралия се народ в двора на конака и изпратила към 20 души на заточение в Цариград, заедно със Стоенчо Ахтар като подстрекател. Значи точно по това време пострадал неговият любим учител, честния родолюбец Стоенчо Ахтар. След няколкогодишно заточение го пуснали. Завърнал се болен и скоро умрял.

<sup>2</sup> Арх. ПРС, п. XX.

<sup>3</sup> Цитираното съч., стр. 57.

<sup>4</sup> Стихотворението е писано на 8 септ. 1851 г. — датата е отбелязана от поета в един негов ръкопис.



Особено близо до редица ранни стихотворения на българския поет стоят произведенията на Захари Орфелин „Плачъ Сербій, еяже сыны в различныя государства разсеялися“ (1761 г.). Това е първата печатана книга в Сърбия с антиавстрийска тенденция, в която е отразена мечтата на народа за свобода.<sup>1</sup>

Споменатите стихотворения на младия български поет показват сродство и с поемата на Йован Стерия Попович от 1852 г., озаглавена „Слезы, имиже Болгарія, нещастіе лета 1374 сбывшееся оплакивает“. Ако Захари Орфелин чрез своето творчество става за младия Славейков посредник за руското влияние, то Йован Стерия Попович, чрез ранните си творби става за него посредник за гръцкото влияние. Сам Попович знаел отлично гръцки език и превеждал гръцки патриотични и революционни песни. В неговите стихотворения от това време се чувства влияние на гръцкия поет Ригас Велесинилис (от когото се влияе и Г. С. Раковски), както и на Адамантис Кораис.<sup>2</sup>

Мотиви от песните на тези гръцки поети звучат и в неиздадените, но разпространени в ръкопис бунтовни песни на Петко Славейков — „Поема за робството“, „О, унуци цар Щишмана“, „Стари, станете“, „За бащини права свещени“, „На прощаване“ и др.

Петко Славейков е познавал също така много добре вечния календар на Захари Орфелин.<sup>3</sup> Особено интересен в този календар е предговорът, в който се изтъква, че неговият автор направил много за сръбския народ, но умрял в крайна нищета. Орфелин бил забравен от всички, „защото онези, които го обичат и биха искали да го почетат, сами се намират в голяма нищета, а онези, които могат, богатите, го ненавиждат, така както и той тях е ненавиждал“. Макар и беден, се казва там, Орфелин искаше да бъде полезен на своя народ и пишеше книги не за учениците, но за простите хора. Той не искаше книгите му да останат затворени в библиотеките и да се четат от единици, но да бъдат отпечатани и разпространени „за обща полза“. Защото рядко се намира учен и богат, който би употребил перото си за обща полза, а някои от тях не могат и да търпят другите да знаят онова, което те знаят. Други пък са научили чужди езици и са посещавали „знатни“ училища, където „почти мимоходом слишавше“ започват да се мислят за много нещо, да мислят, че нямат равен на себе си, да гледат отвисоко на другите, а още по много на своя роден език, без да могат на него каквото и да е да съчинят или да преведат. Простият народ слуша техните „високословия“ или по-често хвалби, и вярва, че петдесет години на Парнас между музите са учили или толкова години в Атинските или Лакедемонските дела са се упражнявали и републики строили. За народополезни дела те пари не дават. Ето защо, настоящия календар на Захари Орфелин не е за тези, „които са във всичко изкусни“, но за обикновените, неучените хора.“

Можем да си представим какъв отзвук тези думи са имали в душата на младежа, възпитан в идеалите на Паисий Хилендарски и Неофит Бозвели. Как те са допълнили и доизяснили онова, към което сам той е бил насочен с мисъл и сърце.

Освен произведенията на Доситей Обрадович (съчиненията на когото поетът познавал много добре), Йован Раич, Захари Орфелин, Лукиан

<sup>1</sup> Йован Скерлић, стр. 60. „Историја нове српске књижевности“.

<sup>2</sup> Йован Скерлић, цит. съч., стр. 156.

<sup>3</sup> Вечный, то есть от начала до конца міра трающіе календарь, содержащій в себе... написан Захаріем Орфеиличином, Будим, 1817.



Мушицки, Вук Караджич,<sup>1</sup> в библиотеката на Емануил Васкидович и Неофит Бозвели, до които жадният за знания шестнадесетгодишен младеж е имал достъп, вероятно са се пазили и някои от така широко разпространените в Сърбия между 1800 и 1850 г. календари и забавници. Те имали разнообразно съдържание — статии по въпроси из съвременната действителност (в предговора), съвети по благонравието, поучителни и „любопитни“ разкази и анекдоти, патриотични примери, съвети и накрая понякога стихотворения. Написани леко, увлекателно, на говорим език, забавниците били всъщност онова необходимо четиво за народа, което го води от старата черковно-религиозна литература към новата. Те били един вид дамаскини на новото време. Стихотворенията, поместени в тях, по форма били близки до народната песен, която предстояло да играе решаваща роля в развитието както на новата сръбска, така и на новата българска литература. Интересно е да се проследи, как покрай т. н. „забавно четиво“ в тези календари със смесено съдържание е отразен и духът на новото време — повишеното национално съзнание на народа, стремежът му към свобода. Така постепенно тяхното „любопитно“ съдържание от забавно и поучително се превръща във високопатриотично, облъхнато с революционно-романтичния патос на епохата.

Ние нарочно подчертаваме тази особеност на сръбските календари от началото на XIX век, защото на нея досега не е обръщано внимание. А именно тя, според нас, най-силно е „повлияла“ на нашия поет, именно тя се е оказала съзвучна на неговата поетическа и миросгледна насоченост. Вследствие на това тя е имала и най-благоотворно влияние върху него. Още по-интересно е да видим как у сърбите и у нас тази високопатриотична романтика, съвсем закономерно впрочем, като се сблъсква с реалния живот, не намира отглас и преминава не само в критика, но и в сатира. Така постепенно тези забавници и календари от поучителни и „любопитни“ стават бунтовно-патриотични, а накрая изпълват страниците си със сатирични произведения. Този процес у нас е по-ярък, отколкото в сръбската литература.

Първите забавници у нас, които имат художествено значение, са тези на Константин Огнянович — „Забавник за лето 1845“ и „Забавник за 1846 година“. Те, подобно на сръбските, имат разнообразно съдържание. Тук има и стихове. В тези свои произведения той се влияе от Викентий Ракич, Лукиан Мушицки и гръцките поети А. Суцос и А. Христопулос<sup>2</sup>. Както с „Житието на Св. Алексей“, така и със своите забавници К. Огнянович се свързва пряко с Петко Славейков, той става негов предходник. К. Огнянович обаче не успя да даде онова направление на българската литература, което ѝ даде Петко Славейков още с ранните си стихотворни произведения. Главната причина за това е (освен липсата на талант), че К. Огнянович пренася механично сръбската традиция у нас, той е просто подражател. И колкото и да правеше това навременно и колкото и условията на двете страни да си приличаха, все пак не успя да проникне дълбоко в българската действителност, макар и сам да живя сред нея и да я изпита на собствения си гръб.

Така започва българската традиция да се пишат календари и забавници, оттук я поема Петко Славейков. Сръбският пример му влияе в две насоки — първо, с формата и идеята на календарите и второ —

<sup>1</sup> Поради ограничения размер на студията не можем да се спрем обстойно на тях. Тук сме се постарали да засегнем само някои писатели и проблеми.

<sup>2</sup> Вж. В. Пундев, К. Огнянович, Сб. БАН, кн. XXXVI, 1914 г., стр. 211



пряко, чрез самите стихове и другите художествени произведения, поместени в тях. Поради ограничения обем на тази статия, ние не сме в състояние да приведем примерите, на които се натъкнахме, за връзките на поета с този род произведения. Затова тук само ще изброим кои сръбски издания Петко Славейков безспорно е познавал. През периода от 1845 до 1855 г. той не само е чел, но е преписвал и превеждал някои стихове от забавниците на Димитър Давидович<sup>1</sup> (онези, които са излизали в Белград от 1833 до 1835 г.), „Песнарницата“ на Радован Примович<sup>2</sup>, „Уrania“ на Димитрий Тиrol<sup>3</sup>, Сръбска лира<sup>4</sup> и др. Какво най-много му е допадало от тези сборници със смесено съдържание? Преди всичко историко-патриотичните и бунтовни песни, след това някои забавно-хумористични стихотворения в духа на народните песни и накрая любовно-сентименталните стихотворения.

Тематиката и духът на тези „Забавници“ ние можем да видим отразени в най-ранното творчество на поета. Петко Славейков творчески преработва сръбските образци, като не само ги приближава до нашата действителност, но до голяма степен променя и тяхната идейна насоченост.

След Кримската война Петко Славейков издава една малка книжка, която нарекъл „Нова мода календар за 1857 година. Астрономисан и написан от П. Р. Славейков, година първа, Ц-да (1856)“. В своите спомени П. Кисимов разказва, че Петко Славейков „съставил“ този календар още в Трявна през 1856 г. „по подражание на един сръбски календар“ (както сам той тогава му казал). „Тази книга, продължава той, направи епоха у нас и си създаде пословичен спомен.“ Самият Кисимов дал пари за отпечатването на книжката в Цариград, но не посмял да се подпише за спомоществувател, защото се страхувал „от този пълен с остроти и бичувания“ календар. Впрочем опасенията му се оправдали. Върху Славейков с всички възможни средства се нахвърлили едновременно и гръцкият владика, и българските чорбаджии, които го представили пред турските власти като бунтовник.<sup>5</sup>

В предговора към първото издание на „Избрани съчинения“ Пенчо Славейков отново засяга този въпрос, като съобщава и заглавието на сръбския календар — „Новый забавный календар у коем се свашта налази, али само онога нема, што се тражи, Будим, 1830 и 1835. Винко Лозич“.

Кой е авторът на този сръбски календар обаче не беше известно. По време на своето пребиваване в Югославия успяхме да намерим този календар. Всъщност, това бяха три малки календарчета от 1830, 1832 и 1835 г. Първият от 1830 г. беше подписан с псевдонима Винко Лозич, вторият с инициалите И. С. П., а третият имаше подпис Йован Стерия Попович у Будиму. В „Историята“ на Скерлич не е отбелязано, че Йован Стерия Попович е автор на три календара. В „Историја српске книжевности“ на Йован Грђић, обаче пише: 1833 је Стерија урадио Винка Лозића Забавни Календар“.<sup>6</sup>

<sup>1</sup> Песмарница, скупно и издао Радован Примовић, кн. I у Београду, 1845.

<sup>2</sup> Уrania за годину 1837 и 1838, у Београду, издао Димитрий Тиrol.

<sup>3</sup> Сръбска лира или варошке веселе, любовне и юначке песме, кн. I, Београд, 1847 г.

<sup>4</sup> Вж. изследването на Ил. Конев, стр. 81.

<sup>5</sup> П. Кисимов, Нашето книжарство и печатарство, Българска сбирка, г. V, кн. VI, стр. 506. Също в едно писмо до Н. Златарски Славейков пише, че в Цариград бил викан на разпит за Нова мода календар, СбНУ, кн. XX, стр. 4.

<sup>6</sup> Там, бр. 144.



От това следва, че „Нова мода календар“ на Петко Славейков има за свой първоизточник не какъв да е сръбски календар, а именно този на Йован Стерия Попович. И това не е случайно. Ние видяхме, че до 1857 г. Петко Славейков е познавал вече доста много сръбски календари и онези, които за своето време били най-добрите. През 1857 г. обаче неговото творческо развитие и нашата действителност са променени. Това било тежкото време след войната, когато България загубила всичките си надежди и останала сама, онеправдана повече от всякога. За Славейков станало ясно, че е минало времето на романтичната вяра във възможността на едно близко освобождение. Сам той не можел вече да пише бунтовни стихове, а и нямало кой да го слуша. Необходимо било сега да се направи анализ на положението, да се разкрият приятелите и неприятелите на народа, да се потърси трезво реален начин за борба. Наистина не случайно на Славейков е допаднал именно Йован Стерия Попович — „првог нашег модерног литерата у правом смислу те речи“, „један од књижевно најобразованијих и најумнијих људи који су на српском језику писали, најранији реалист у српској књижевности“.<sup>1</sup> Впрочем никак не е чудно, че в творческия път на двамата писатели могат да се открият доста сходни моменти. Както Йован Стерия Попович, така и Петко Славейков започва творчеството си със „сълзи“ за поробеното отечество. У Славейков виждаме същия интерес към историческото минало на своя народ, към народната песен. И Славейков се старае да пише на говорим език, споделя възгледите на Вук Караджич и налага в България чрез творчеството си народния език. И Славейков изпитва силното влияние на „История славяно-болгарская“, подобно на Йован Стерия Попович, който чете и пресъздава в своите произведения „Историята“ на Йован Раич. Например през 1842 г. оригиналният сръбски поет пише драмата „Владислав“, а Петко Славейков, само няколко години по-късно, съчинява поема със същото съдържание — „Самуилка“. И в двете произведения сюжетът е взет от „Песнопойката“ на Качич-Миошич „Razgovor ugodni“. Йован Стерия Попович пише през 1847 г. „Сон Кралевича Марка“, а Петко Славейков съчинява през 1853 г. недовършената си поема „Кралев Марко“.

Петко Славейков става основоположник на реализма в българската поезия. Самият талант на поета, неговата творческа сила се състои в реалистичното отражение на живота. Освен това Славейков има влечение към хумора и сатирата. Има нещо подобно и у Йован Стерия Попович. Романтик в историко-патриотическите си произведения, той е реалист в сатирическите. Към реализма Петко Славейков тръгва най-напред чрез своите „Смешни календари“. Творческият пример на Йован Стерия Попович помага преди всичко на българския писател в стремежа му да бъде съвременен, да отрази в творчеството си животрептущите въпроси на съвременния му обществен живот. А през 1857 г. за Петко Славейков това е задача от първостепенно значение.

Едно внимателно изследване ще ни даде възможност не само да установим сходства и различия (което не е и най-същественото), но да проследим движението на творческата мисъл на поета, да видим онова ново художествено откритие, което се ражда в резултат на това творческо обичуване.

Интересно е наистина да се види как Йован Стерия Попович е влиял на основателя на реализма в българската литература, с какво „малката

<sup>1</sup> Йован Скерлич, цит. съч., стр. 166.



онази сръбска книжка с много забавни и стихотворни загадки“ (както я нарича той) му е допадала.

Преди всичко „Новий забавний календар“ се отличава доста много от останалите сръбски календари и забавници. Тази малка книжка в една много подходяща форма осмива слабостите на тогавашното сръбско общество. В него липсва както борческо-патриотичната романтика на множеството сръбски забавници, така и сантиментализмът на техните „Песнопойки“. Този календар бележи нов момент в развитието на популярната народна литература. И все пак трите календарчета не представляват някакво особено постижение на оригиналния сръбски писател. При липсата на по-високи умствени интереси в Сърбия по онова време, при едно доста изостанало в културните си интереси общество, той (както и Петко Славейков) е принуден да тесни темите на своята статия, да внесе временни мотиви и тривиален хумор. Но за това ние днес нямаме право да го упрекваме. Той е платил дан на една висока цел — да заинтересува най-напред своите читатели с онова, което им е достъпно, а след това незабелязано да го поведе към по-сериозно идейно четиво. Точно така постъпва често и Петко Славейков.

Най-ценен от художествено гледище е третият календар на Йован Стерия Попович (издаден в 1835 г.), именно този, за който поетът говори в писмото си до Цвятко Недев — „Календар у kojem се оно налази, што се не тражи — разумним во увеселение, глупим же во утеху написан“.

Първият дял е наречен „Године пометодостойни приключения“. В „Нова мода календар“ има същата рубрика. И Йован Стерия Попович и Петко Славейков тук осмиват благодушно женската суета, новия градски морал, чуждопоклонството. „Паметодостойни приключения“ у Славейков не са преведени от сръбския писател. Еднаква е само идеята. Какви други „поуки“ дава в своя календар Винко Лозич? Той казва например, че не е нужно хората да се възпитават, по-модерно е да бъдат невъзпитани. Новогодишните знаци пък показват, че когато търговския калфа се вози на каруца, господарят му пеш ще ходи. Или — когато една девойка има много любовници, няма да вземе нито един мъж; когато младежите често месят картите, на старост ще месят фасул и т. н. все в този дух. Най-сигурната титла според Стерия Попович е „капиталист“. В рубриката „Имане и нямање на пари“ той пише, че светът се дели на два вида хора — които имат и които нямат пари.

Останалите два календара са по-малко критични, но и тук на места писателят осмива отделни черти на тогавашното сръбско общество, напр. чуждопоклонничеството на „по-висшите класи“ и противопоставя на тях сиромасите.

Такова е в общи черти съдържанието на трите Стериеви календара. Всъщност хуморът на Винко Лозич е насочен към човешките слабости на сънародниците му, а сатирата — срещу зараждащата се в родината му буржоазна класа, с най-типичните ѝ недостатъци — алчност, лицемерие, кариеризъм, подлизурство, загубване на всички човешки ценности пред силата на парите.

Какъв е кръгът на темите и начинът на осмиването в двата календара на Петко Славейков? Веднага трябва да кажем, че той усвоява както формата, така и маниера на Йован Стерия Попович, но създава ново произведение, в което е отразена друга действителност и което е насочено към други слабости, за постигането на други цели. Когато четем остроумията на Винко Лозич, чувствуваме, че те са отправени към едно общество, в



което хората живеят по-спокойно, където все пак съществува някаква човешка свобода. Противоречията в сръбското общество още не са така остри и нетърпими. Социалните и политически противоречия у нас имаха много по-голяма острота. Поради това и критиката на младия български писател има по-друг характер. Тя изисква голяма гражданска смелост от този, който ще се реши да я направи публично.

Известно е, че всичко, което е издавал Славейков, се е ползувало с широка популярност, но особено много са допадали на народа неговите „Смешни календари“. Те наистина станали „епоха“ в развитието на нашата обществена мисъл. Всички ги знаели, всички говорили за тях. С тях Славейков си спечелил много приятели и неприятели. Не допадали те не само на чорбаджии и гръкомани, но и на мнозина представители на българската интелигенция тогава. „Странни хора! — пише по един такъв повод Белински — на тях им се струва, че поезията трябва да измисля, а не да бъде жрица на истината, да ги забавлява с дрънkalки, а не да тръби правдата!“ Точно така са мислили и нашите доморасли „критици“. Докато се сърдели на „развращаващите младото поколение“ любовни песни на поета, те просто се слисали от „Нова мода календар“. Той дотолкова ги възмутил, че любовните му песни вече не им се виждали чак толкова неприлични. Наистина не било възможно вече такъв писател да бъде препоръчван за учител. И останал Славейков отново без работа. Съвсем прав бил приятелят на баща му чорбаджи Минчо, който го учил да бъде лицемерен и прикрит, да не отива срещу силните на деня. „Туй ви разваля вас, я, казвал той, езикът ви дължък, а че кой ви е крив, гладувайте!“ И когато младежът го помолил да му намери работа, той го поучавал: „Абе, аз те знам, чувал съм за тебе, че си добър даскал, ама туй сега, че лошо име ти излязло, а на чияка около да му излезе, че лошо име да му не излязва.“ „Туй бе за мене — пише поетът по-късно в „Гайда“, когато разказва как теглил след издаването на „Нова мода календар“ — най-голяма злочестина.“<sup>1</sup>

Още в „Песнопойка“ и „Смесна китка“ Петко Славейков помества няколко сатирико-хуманистични произведения, които издават у този мечтателен и сантиментален поет един наблюдателен ум, един реалистичен усет, един общественик, загрижен за недръзите на своето време. Човек на мярката, на самообладанието, той се увлича и става сатирик, обаче само когато злото застрашава обществения напредък и свободата на родината му. Тези свои качества на писател, общественик и човек той отразява в „Смешните календари“. Достатъчно е да цитираме само няколко места от „Нова мода календар“ и „Смешния календар“, за да видим колко различен е всъщност Славейков от Йован Стерия Попович и колко по-особена е действителността, която той критикова. Тук тя е показана такава, каквато българския народ тогава още далеч не я е виждал.

Ето някои извадки от „Нова мода календар“:

Гергьовден — три важни работи станали в България — турили си нов чорбаджия, изпъдили един даскал, опопили един поп. Един чорбаджия продава селото си за две лули тютюн. Едва врана изкълвала мозъка на няколко български чорбаджии.

Кълне се уж изпъден чорбаджия, да му не дава господ да става още веднъж чорбаджия. Лош занаят било, казва, и пак се подмазва, черпи раята с медника, да ищат пак него изедника!“

<sup>1</sup> Гайдуничка, Как съм станал гайдар, Гайда, г. I, стр. 38.



Зарекъл се един вълк да не яде вече месо, намерил едно прасе, че се валя в един гьол — туй е, рекъл сом — и го изял.

За да бъде честит човек на този свят трябва да има две пълни и две празни неща — празно сърце и празна глава. Пълен стомах и пълен джоб.

Панаир без кражба, овца без кавга, село без кучета, гора без вълци, големец без лъжи — нито е било, нито ще бъде.“ и т. н.

Въпреки всички злини, които се струпали върху непокорната му глава, Славейков издал през 1861 г. нов календар. Този път той решил да бъде по-внимателен. Но да изпълни такова решение се оказало почти невъзможно. Неговата „внимателност“ сега се състояла само в това, че не споменува името на гръцкия патриарх, а го нарича Г. Н., нито на гръцкия владика, а го пише Г. В.

„Тази година — „пророкува“ авторът на календара — Г. Н. ще страда от българомразие, а Г. В. от българопъдие, което може да се превърне за тях на холера или чума. Чорбаджиите ще страдат от бълвомика, защото не ще може стомаха им да смели всичко, което са изяли от сиромасите. Даскалите (разумява се и писателите) — безпаричната треска ще остане у тях неизцелима. Богатите търговци ще добият настинка в родолюбието.

В Скопие българщината иска да писне, а на сърбизма се равне да я притисне.

Един калугер направил завещанието си — ако не му откраднат другите калугери кимеря от кръста, когато е болен, да му дадат жълтички на дявола, защото за него ги е печелил.

Някои родолюбци се провикват, комуто трябва големи съвети за в полза на България, да дойде да му дадат колкото ище.

Чорбаджиите проповедват своите закони, основани на вълчешката правда в Езоповите басни“ и т. н.

Кратко, сентенциозно, осланяйки се често на народните пословици и на народния фигуративен език, Славейков показва най-съществени страни от нашата обществена действителност, използва широкия си опит из България, познанията си на места, лица и отношения, за да осмее духовито или жестоко. В тези на пръв поглед невинни закачки е отразена всъщност цялата политическа програма на момента — борбата на българския народ за национално обособяване, просвета, образование, за духовна свобода и социална правда. Тук приказките на народа се преливат със Славейковите остроумия, сенките на неговите познати герои прелитат над реалните, но пропити с ирония образи на калугери, чорбаджии, търговци, гръкомани, градски младежи, мними патриоти. Тук за пръв път е събрано и изболчено цялото онова „общество“, което по-късно виждаме в Ботевата сатира. Взаимопроникването, връзката между общонародното и социално-типичното за момента представлява едно от главните достоинства на тези първи у нас публицистично-сатирични произведения. Нека не се забравя при това, че календарите на Петко Славейков се различавали рязко от книгите, които излизали тогава у нас. Повечето от тези книги били толкова тромави и сиви, че за тях не може да се помисли без прозявка. А тук — искреност, сила на чувството, изразено в такава увлекателна форма.

В своите календари Петко Славейков се явява носител на нови идеи, а те изискват и нов език. Затова в тях търпи промени и стилът му — той не е вече нито паисиевският, нито бозвелиевският, но не е и езикът



на сантиментализма и романтизма. Още тук в тези ранни негови произведения може да се забележи какъв майстор на езика е Славейков. Нашата литература познава малко писатели-публицисти с такъв изострен и чувствителен усет към езика, с такова проникнато от безупречен вкус „възпроизвеждане“ на простионародния говор. Славейков, както Стерия Попович, използва всички елементи на комичното — хумора на речта, хумора на характеристиката и действията. Служи си с игрословия, използва противоречията в смисъла на речта, неочакваното, гротескното. Той не преежда никъде сръбската художествена реч, а търси български изрази и словосъчетания, подбрани с тънък естетически вкус от българската народна реч. И най-остарели всъщност са онези хуморески и каламбури, които стоят близо до подобни тям в календарите на Йован Стерия Попович, а именно — хумореските, посветени на модите, на жените, на любовната измяна.

По отношение на поетическите произведения, поместени в трите календарчета на Винко Лозич и тези на Петко Славейков, могат да се направят следните наблюдения: в първия календар на Винко Лозич, издаден през 1832 г., има само едно стихотворение „Женитба Винко Лозича“. Подобно стихотворение Славейков е написал в Нова песнопойка за 1857 г. със заглавие „Застарял ерген“, но освен темата между тези две стихотворения няма друга прилика (стихотворението на Стерия Попович се състои от 28 стиха, а на Славейков от 8).

В „Забавния календар“ на Винко Лозич от 1834 г. има една рецепта „за лепу жену“ написана в проза, от която Петко Славейков взел идеята за своето стихотворение „За хубостта на жените“, поместено в „Залъгалки“ от 1862 г. В календарчетата на Стерия Попович има още няколко стихотворения — „За виното“, „Люта неволя“ (немотията е най-лютата неволя), „Песма за веселу дружбу“. Подобни стихотворения у Славейков не сме намерили.

В Славейковите календари обаче стихотворенията са повече и от друг характер. Те имат по-високо идейно и художествено значение. Това са известните негови стихотворения „Момче ума си събери“, „Песен на паричката ми“, „Не слави мойта муза лъжливий глед“, „Честитене на новата година“, „Нова мода календар“, „Баща и учител“, „Паметодостойни приключения“, „Свойщена на жените“, „Префаджии“, „О, колко, колко са ергени“. В най-добрите от тези стихотворения се срещат вече образи и картини, изразени с цялата оригиналност на българския ум и на българската реч. Тези стихотворения бележат едновременно първите стъпки на поета към реалистическо творчество и първите успехи на неговия нов художествен метод.

Както по съдържателност, така и по значимост на поместените в тях стихотворения „Смешните календари“ на Петко Славейков надминават сръбските образци. В тях е отразен жив момент от развитието на нашата литература — нейният постепено стремеж към реалистично изобразяване на живота, на действителността. По този начин „Смешни календари“ закономерно прерастват в първия български хумористичен вестник „Гайда“, а Славейков става основоположник на художествената сатира в българската литература.

Значението, което имат редица забележителни представители на южнославянските литератури от края на миналия век за развитието на Петко Славейков, основателя на реализма в българската литература, е несъмнено. В тях българският поет открил онова звено, което свързвало мина-



лото и настоящето на двата народа, видял художествени образци за изразяване на обществената мисъл през преходния период от феодализма към капитализма, за отразяване новите тенденции на националното и социално-политическо развитие на двата народа. Но това, което научил от най-добрите им представители, не отишло напразно. Славейков използвал някои техни достижения за създаването на свой, собствен стил и художествена форма, станал основоположник на нов художествен метод в българската литература. И докато интересното и оригинално творчество на един Йован Стерия Попович остана изолирано явление в развитието на сръбската литература дълго време след смъртта му<sup>1</sup>, защото тогава у тях разцъфтяваше романтизмът и нежната поезия на Бранко Радичевич, у нас, поради различните, доста по-сложни и тежки общественно-исторически условия, то намери благоприятна почва за развитие. У нас вече даваше първите си плодове новият художествен, реалистичен метод. А само десет години по-късно със своите повести и разкази, написани на сръбски език, големият български писател и общественик Любен Каравелов стана един от основоположниците на реализма в сръбската литература. Така на дело се осъществяваше онзи творчески синтез, онова своеобразно взаимодействие на двете сходни култури, без което славянската литература не би имала прогрес, не би имала история.

---

<sup>1</sup> Вж. Йован Скерлич, цит. съч., стр. 166, а също студията на М. Милисавиц „Знача сатире за разво реализма у српској књижевности“.



## НЯКОИ МОМЕНТИ ОТ РАЗВИТИЕТО НА ЮЖНОСЛАВЯНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРИ И ТВОРЧЕСТВОТО НА ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ

*Соня Баева*

Както е известно, още през XVIII и XIX век сръбски и български писатели посвещават свои произведения на възраждането на двата народа. Андрия Качич-Миошич например не е делил южните славяни. Доситей Обрадович споменава в съчиненията си не само Сърбия, но и „бедная България“. Вук Караджич издава пръв народни български песни, Константин Огнянович работи за духовното пробуждане на българския народ, комуто посвещава своите произведения. Крупни книжовници като Христофор Жефарович, Йован Раич имат български произход. Те пишат произведенията си на руско-славянски език и допринасят еднакво за българското и за сръбското духовно и политическо развитие. През епохата на Възраждането настъпва небивало дотогава предаване на идеи и теми от една литература на друга. Когато трябва да отбележим обаче несъмненото въздействие на южнославянските литератури у нас, особено от началото на XIX век, ние трябва да имаме предвид и факта, че самите тези южнославянски литератури са търсили образци в италианската, руската, гръцката и австрийската литература, че те са се намирали в естествени, закономерни взаимоотношения с тези литератури. Най-напред далматинската, а доста време след това останалите славянски литератури търпят общото влияние на европейския Ренесанс, което се проявява къде по-рано, къде по-късно в отделни заимствувания и подражания на едни или други образци. Ето защо, когато проучваме сръбското и хърватското литературно и културно влияние у нас в началото на XIX век, ние не можем да не забележим, че всъщност това е един закономерен творчески процес, който обхваща двете страни, а също и останалите балкански народи, че тук се осъществяват исторически обусловени взаимовръзки, че от онова, което сме взели в даден период, ние сме създали качествено нови произведения, с които сме предвижили напред литературното развитие.

Досега у нас повече се изтъкваше и изучаваше културният характер на сръбско-българските взаимовръзки от края на осемнадесетия и началото на деветнадесетия век, като се смяташе, че по отношение на литературния процес те не представляват никакъв особен интерес.<sup>1</sup> Тук ние си

<sup>1</sup> На по-широк фон обаче са разгледани взаимоотношенията на П. Р. Славейков със сръбската литература в книгата на И л и я К о н е в „Българо-сръбски литературни взаимоотношения през XIX век“, София, 1964 г.



поставихме за задача да проучим стимулиращото въздействие на южно-славянските литератури върху първия период от творчеството на Петко Славейков, основоположника на новата българска поезия. Според нас, въпросът за природата, същността и значението на това въздействие още не е разрешен удовлетворително.

Първ, който отбелязва връзките на Петко Славейков със сръбската литература, е неговият син, Пенчо Славейков. Според него, като образци за най-ранните творчески опити на младия поет са служили стихотворения на „сръбски виршеплети преди Бранка Радичевича, а после гръцки някои анакреонтици, заедно с един бюлюк сантиментални тогавашни турски пазарски ашици, докато най-последно му паднат на ръка творенията на разни руски поети, от които той за пръв път научава що е стих и форма, и на които той по-нататък самовъзпитават вкусът си. До 1849 г. той е бил усърден читател на първите, до 1854 г. — на вторите и оттам насетне, дори до най-последно време, той е чел усърдно руските поети и черпил наслада само от тях. Сърбите и гръците той е чел по неволя — тъй като в началото на миналото столетие в България читащите българи са имали под ръка само сръбски и гръцки книги. За съществуването на руски поети Славейков е узнал едва през 1849 г. от кратковременния си учител Н. Михайловски, който му подарил и Христоматията на Галахова.<sup>1</sup>

Това твърдение на Пенчо Славейков може да се приеме „в общи черти“. Но когато поискаме да направим точна литературно-историческа оценка, тогава въпросът се оказва по-сложен. Най-напред Пенчо Славейков говори без съответна проверка на фактите, когато иска да ни убеди, че за съществуването на руските поети Петко Славейков узнал едва през 1849 г. Славейков е познавал не само тази христоматия, но и други книги с руски стихотворения, някои от които дори е превеждал.<sup>2</sup> Преди 1849 г. той е чел и произведенията на руските писатели Симеон Полоцки, Дмитрий Ростовски, Карамзин. Изобщо Славейков се запознава едновременно с руски, сръбски и гръцки съчинения, ето защо разграничението, което прави Пенчо Славейков, не отговаря на действителното положение на нещата.

Пенчо Славейков не е могъл да има достатъчно ясна представа за значението на сръбското влияние върху творчеството на младия български поет, затова и не определя правилно неговия характер. Кой са тези „сръбски виршеплети“, както ги нарича той, преди Бранко Радичевич и кое именно от тях е допаднало на баща му — остава за нас неясно. Може само да се гадае, че става дума за любовните песни на Славейков, обнародвани в първите му песнопойки.

Боян Пенев също вижда сръбско влияние върху първия период от Славейковото творчество, но при оценката на неговото значение до известна степен си противоречи. Отначало в студията си за поета той споделя мнението на Пенчо Славейков по този въпрос и смята, че тук „сръбското влияние е чисто външно. За развитието на Петко Славейков като поет то е много по-незначително от гръцкото. Славейков изобщо твърде слабо познавал сръбската литература и не е имал желание да се запознае по отблизо с нея“.<sup>3</sup> Обаче, когато се заема с по-основно проучване на този проблем, Б. Пенев стига до по-друго заключение: „Без съмнение, сръбското влияние е играло важна роля в националното ни и литературно възраждане,

<sup>1</sup> П. Р. Славейков, Избр. произв., 1901 г., стр. XVI.

<sup>2</sup> Вж. С. Русакиев, П. Р. Славейков и руската литература, стр. 41.

<sup>3</sup> Б. Пенев, История на българската литература, т. III, стр. 500.



може би много по-важна, отколкото се мисли днес, когато не са проучени отблизо пътищата и размерите на това влияние. Колкото по-внимателно издираме тия пътища и размери, колкото по-подробно разглеждаме отделните факти (к. м. — С. Б.), що изразяват сръбското влияние и в същото време изясняват условията, при които се е осъществявало то, толкова по-закрепва у нас убеждението, че тук имаме работа с едно значително и разностранно явление, което изисква основно проучване.“ С тези верни мисли започва Боян Пенев студията си „Доси-тей Обрадович у нас“.<sup>1</sup>

Изобщо досега, като започнем от иначе ценната биография, която Пенчо Славейков написа за своя баща, когато се пише за влиянието на сръбската литература върху творчеството на Славейков, се повтарят все един и същи неща в различни варианти — че до Бранко Радичевич Славейков чете само второстепенни сръбски книжовници, че запознаването му със сръбската литература през този период е случайно, едностранчиво и повърхностно, че след 1849 г., когато започва да общува с произведенията на руските поети, той престава да се интересува от сръбската литература и т. н.

Когато обаче, свободни от всякаква рутина, се опитаме да изследваме и видим със собствените си очи редица факти, пред нас се разкрива друга, почти противоположна картина: И какво всъщност значи „повърхностно и случайно“ запознаване със сръбската литература? Кое е „неслучайното“ при запознаването на поета с гръцката или руската литература през онзи период?

Точно тогава, когато той прави първи усилия за овладяване на поетическото изкуство, още по-трудно през ония години, когато у нас нямаше създаден нито литературен език, нито литературен вкус, Петко Славейков проявява удивителна самостоятелност и художествен усет, бихме казали едно дръзко пренебрежение към тогавашните закостенели вече „идеали“ и „разбирания“ за хубавото и полезното, които деспотично изискваха от него да им подчини волния си талант. Точно тогава той „откри“ най-хубавото у най-добрите за времето хърватски и сръбски писатели, възхити се от блестящите образци на руската поезия. Откри ги сам, без помощта на някаква критика или обществено мнение. Той не знаеше, че стихотворението „Песня о царя Оруна и царя греческаго Никифора“ е от Андрия Качич-Миошич, нито, че съзателят на сръбските „Смешни календари“ е Йован Стерия Попович, но именно тях хареса, не други. В този първи период на неговото творчество по-съзвучна нему, по-близка до целите и стремежите му е сръбската литература и поради това, макар и далеч по-слаба в художествено отношение от руската класическа литература, нейното влияние се оказва и по-плодотворно. Дори произведения, които в художествено отношение не стоят на особена висота, упражняват такова въздействие върху Славейков, защото са съзвучни както с вътрешната логика на собственото му развитие като поет, така и с развитието на българската литература през този период. Така например по време на Кримската война през 1853 г. Славейков вече познава Пушкин и Гогол. Но какво заема от тях? От Гогол му допада „Тарас Булба“ с неговата борческа патриотична романтика, с народността и героиката, а от Пушкин превежда само едно-две стихотворения. Макар и почувствувал техния гений, до края на Кримската война всъщност пред творческия

<sup>1</sup> Сп. БАН, кн. III, 1912, стр. 73.



обектив на Славейков стоят хърватската и сръбската литература с някои от техните най-характерни за момента образци.

С какво най-много допадат тези литератури на младия български поет? Преди всичко със своя народностен патос, със своя борчески патриотичен, романтичен дух, със своя сантиментализъм. Това са идеите, чувствата и стремежите, с които живее най-будната част от възбуждащото се българско общество, младите български книжовници, самият Петко Славейков. И което е най-важно, през този период техните литератури с най-жизнените си тенденции хармонират с основните задачи, които историческото развитие поставя пред българския народ: възбуждане чрез просвета и образование, високо национално съзнание и единство, въоръжена борба за освобождение. Не е случаен фактът, че Паисий Хилендарски ходи всред сърбите в Австрия, преди да напише своята „История славяноболгарская“ и че в основата на неговото епохално за българския народ произведение заляга историята на Мавро Орбини. Не е случаен фактът, че Неофит Бозвели познава много добре съвременната нему сръбска литература и че именно след като се завръща от Сърбия<sup>1</sup> подема неравна, но смела и решителна борба с гръцките асимилатори, че за своите литературни произведения той използва сръбски и гръцки образци. Не е случаен фактът, че Димитър Миладинов, преди да поеме славния си борчески път, ходи в „Сръбско“, а „Български народни песни“ можаха да видят бял свят именно с помощта на хърватския културен деятел и патриот Йосиф Шросмайер. Не е случаен най-после и фактът, че първият период от творческата дейност на Петко Славейков се изгражда в жизнени контакти не само с нашата, но и с южнославянската литературна традиция.

В друг стадий на развитие се намираше тогава великата руска литература. Тя беше отишла много по-напред. Далеч зад нея стояха съчиненията на Полоцки и Ростовски, на Карамзин и Жуковски, сантиментализмът и романтизмът. Сега тя набираше сили, за да вземе участие в епохалната борба на руския народ за социално освобождение.

Не споделяме и мнението, че Петко Славейков познавал бегло и недостатъчно, по второстепенни образци, хърватската и сръбската литература. Той познавал добре Андрия Качич-Миошич<sup>2</sup>, Христофор Жефарович, Йован Раич, Лукиан Мушицки, Захари Орфелин, Доситей Обрадович, Сима Мулутинович, Вук Караджич, Йован Стерия Попович, Змай Йован Йованович, Петър Прерадович и от тях най-близки и сродни нему са били Качич-Миошич, Доситей Обрадович, Вук Караджич, Йован Стерия Попович и Змай Йованович.

Ако можем да се каже, че това са „второстепенни“ сръбски писатели, само тогава такова твърдение би било вярно.

Славейков е познавал сръбската литература до Бранко Радичевич с най-забележителните ѝ представители от самото начало на нейното развитие. Но като казваме това, веднага трябва да добавим, че първият период от творчеството на Петко Славейков, като отразява онова, което той е усвоил от сръбската, гръцката и руската литература, в никакъв

<sup>1</sup> Вж. М. Арnaudов, „Неофит Хилендарски Бозвели“, с. 295—343; Ю. Трифонов — „до 1835 г. в Търново не е имало ни помен за недоволство от гърците. Събужда го Неофит след завръщането си от Сърбия“.

<sup>2</sup> Тук навсякъде, където говорим за далматинския писател Андрия Качич-Миошич, ще го включваме в хърватската литература (както е прието сега), въпреки че през онзи период далматинците не са се наричали хървати.



случай не представлява просто подражание или копие на дадени образци. Напротив. Проследявайки творческите тласъци, които младият български поет е получил от една или друга литература, ние по-ясно можем да видим в какво се състои неговият собствен самобитен принос, как израства той като оригинален български поет. Още в първите му опити, преводи от сръбски, може да се забележи, че поетът върви към своя ясно определена цел, че той съзнателно подбира само онова, което му е нужно и което попада на неговия художествен вкус. Така напр. още от първите му крачки личи влиянието на българското народно творчество. То е, което подпомага едва-що начеващия поет в изграждането на художествената идея-образ. То дава своя отпечатък върху произведението, прави го българско. И с колко верен художествен усет той подбира народните изрази, художествените образи. По този начин сърбохърватското влияние у него се съчетава с цял ред наши специфични особености, което довежда до един творчески синтез, до едно своеобразно съчетание на елементи от двете сродни култури, до създаване на качествено нови творби. А какво трябва да кажем за онези произведения, в които са налице заимствувания само на мотиви и теми? Какво литературно влияние е това всъщност? Да установим, че един поет усвоява „мотиви“ от друг поет, още не значи, че се касае до най-важното, защото това не засяга и не обяснява художествения процес. А именно там, както ще видим, Славейков е самобитен, верен на себе си, български.

\*

Първите сръбски книги, с които се запознава бъдещият български писател още като дете, са няколко учебници, между които и прочутата граматика на Мразович. От нея той учи още през 1835 г., по време на Велчовата завера. Намерил му я сам Велчо Болтаджията, водачът на въстанието, обесен от турците през същата година. Между другото Велчо Болтаджията се занимавал и с търговия на книги, които купувал предимно от Русия и Сърбия. През 1837 г. бъдещият поет учи в Търново при даскал Иван Мерданчанина, който бил сръбски възпитаник. Освен граматиката на Мразович този „високоучен“ даскал предавал и някакво „человеко-нравие“ — антропология, донесена от Белград. През 1840 г. момчето прочита „Житието на свети Алексей син божий“ от Константин Огнянович. Тази книга оставя незаличими спомени в душата му и дава тласък за по-нататъшното му развитие. По съдържание тя иде от средновековната житийна литература, но предговорът ѝ съдържа идеи от „История славяноболгарская“, на което всъщност се дължи и широката ѝ популярност на времето в България. Авторът на тази поема е сърбин, а и самата тя всъщност представлява художествена преработка на едноименно съчинение от сръбския поет Викентий Ракич.<sup>1</sup> Поради това в нея изобилствуват сърбизми. Под нейно влияние към края на 1844 г. Петко Славейков написва едно от първите си произведения „Житие на Свети Теодор Тирон.“<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Това Житие минава в славянските литератури от Византия. Намираме го в старата руска книжнина, по-късно се явява в един сборник (XV, XVI в.) с разни статии, сръбска редакция. В края на XVIII в. сръбският поет Викентий Ракич го пресъздава в стихове — „Песен историческия о жизни св. и праведнаго Алексея человека божия“, Будим 1798. Това Житие е преработил и Огнянович (вж. В. П у н д е в „Константин Огнянович“, СбБАН, кн. XXXVI, 1942, с. 217.).

<sup>2</sup> Вж. П е т к о С л а в е й к о в, Пълно събрание на съчиненията му. т. I, 1963 г., с. 423.



През 1842 г. шестнадесетгодишният младеж прочита и преписва два пъти Паисиевата история по препис на Дойно Граматик. Както е известно, към своя препис Дойно Граматик прибавил Стематографията на Христофор Жефарович заедно с две стихотворения на Андрия Качич-Миошич — „Песня о царя Оруна болгарского и царя Никифора греческого“ и „Песня о царя Самоила и краля сербского Владимира и кралице Косаре, дщи царя Самоила“. Срещата на младежа със забележителното произведение на Паисий Хилендарски била за него и среща с литературата на южните славяни, с някои от нейните най-забележителни представители — Мавро Орбини, с неговата „Il regno degli slavi“, с която той стана баща на идеята за славянско братство<sup>1</sup>. Андрия Качич-Миошич със своето забележително за възраждането на южните славяни произведение „Razgovor ugodni“, Павел Ритер Витезович с книгата си „Stematografia“, преработена на славянобългарски от Христофор Жефарович, Павел Ненадович и др. И тези забележителни произведения младият Славейков вижда на фона на новото време, пречупени през погледа на Паисий. Онова, което за Мавро Орбини, за Качич-Миошич и Жефарович е южнославянски патос, само две десетилетия по-късно добива определена национална насоченост. По този начин то става оръжие за изпълнение на исторически важни задачи.

Дойно Граматик разбирал вътрешната връзка между „Историята“ на Паисий, стиховете на Качич-Миошич и образите на Жефарович, почувствувал силата на тяхното въздействие, съединил ги в едно — история, поезия и изобразително изкуство. Кое най-дълбоко повлиява на бъдещия поет? Разбира се, поезията. Пред неговия взор българското царство оживява такова, каквото е било някога — Крум Страшний пие руйно вино от черепа на Никифор, Симеон се възправя гордо пред стените на Цариград, Иван Шишман лети на своя кон. . . Тук били показани образи на българските царе и светци, а какво по-убедително за това, че те наистина съществуват може да има от техните ликове? За читателите те станали по-реални от самата действителност.

Стихотворението на Павел Ненадович, посветено на Христофор Жефарович — тоя „ревнител отечества болгарского“, начеващият поет преправя и използва, за да възвеличи автора на „Историята“ (а и себе си заедно със своя приятел, като нейни преписвачи и разпространители). Нямаме данни дали стихотворението на Павел Ненадович оказва някакво по-дълбоко въздействие върху младия Славейков. Лишено от каквито и да е поетически достойнства, написано на език, далечен от говоримия, то ще да му е харесало само с патриотичната си тенденция. Други чувства събуждат у него двете стихотворения на Качич-Миошич. Те му допадат не само със съдържанието си, но и с художествените си качества. Тях той преписва внимателно на сръбски език.

През есента на 1842 г. Петко Славейков отива да продължи образованието си в прочутото тогава Свищовско училище при Емануил Васкидович.

Можем да си представим какъв център на българо-сръбско културно общуване е бил тогава град Свищов, гдето учителствуват трима български просветители, тясно свързани с новата сръбска култура и литература — Неофит Хилендарски Бозвели, Емануил Васкидович и Христати Павлович. Там се намират техните библиотеки, в които освен черковнославянски и гръцки книги имало и най-забележителните за времето издания

<sup>1</sup> Вж: Е. М. Георгиев, „Паисий Хилендарски между Ренесанса и просвещението“, с. 280, Сборник „Паисий Хилендарски и неговата епоха“.



на сръбската литература. Според думите на самия Петко Славейков, „в частната библиотека на Неофит Бозвели се пазели всички сръбски издания до началото на 40-те години“. В други свои спомени поетът разказва, че в библиотеката на Емануил Васкидович, до която той имал постоянен достъп, се намирали „освен гръцки книги, доста сръбски, славено-сръбски и словенски“, и то с такова съдържание, каквото до тогава той не бил виждал. „Защото не знаех, пише той, до тогава, че има книги с нечерковно съдържание.“

Между онова, което вижда и прочита в тази библиотека, поетът си спомня съчиненията на Доситей Обрадович и превода на Фенелония „Телемах“ от С. Живков. Те му помагат „да се запознае с тогавашното сръбско наречие“. Но както вече казахме, младият Славейков учи от сръбски учебници, от които вероятно е запомнял и отделни думи и изрази. А като имаме предвид близостта на двата езика, можем да си представим, че в Свишов, освен черковнославянските и руски книги, той най-лесно е можел да използва и сръбските. Познанията му по гръцки език, колкото и да били добри, не ще са били още достатъчни, за да чете и разбира изцяло едно художествено произведение. Тук Петко Славейков прочита за пръв път в сръбски превод и Омировата „Илиада“, която му прави силно впечатление.

Първата среща на бъдещия поет с новата южнославянска литература обаче не станала, както той пише, в библиотеката на Емануил Васкидович през 1842 г., а няколко месеца преди това, когато прочита споменатите две стихотворения на Качич-Миошич, преписани от Дойно Граматик в „История славяноболгарская“.

Техният автор бил далматински монах, книжовник и поет. Произхождал от род със славно минало. Докато учителствувал, общувал с простия народ. Там, по селата, той събирал предания за старите славянски юнаци. Видял колко много народът обича тези приказки и как живее с тях. През 1756 г. той издал своето съчинение, което веднага станало широко популярно сред южните славяни. Главната цел на Качичевата „Песнопойка“, както я наричали тогава, била да се припомнят и възпеят героичните дела на „славянския“ народ, в който Качич включвал всички южни славяни — хървати, сърби, словенци и българи. Тези събития, пише в предговора към своята книга Андрия Качич-Миошич към „izvadio iz knjigah latinskih, talijanskih i harvatskih, iz različitih pismah naretah, diplomah, dukalah, atestatah, devorijah i svodočbe staracah, redovnikah i svitovnikah“.<sup>1</sup>

В началото „Razgovor ugodni“ започва със списъци на царе и светци, след което следват разкази и песни за далматински, сръбски, български и хърватски владетели от времето преди идването на турците в Европа. Много от тези песни са посветени на Юри Кастриотич Скендербег и Янко Сибинянин, на защитниците на Цариград и на различни далматински, маджарски, венециански и дубровнишки юнаци, които са се борили срещу турските завоеватели. Тези песни са прослава на родолубието и смелостта. В тях ясно личат не само противотурски, но и противогръцки тенденции. Из българското минало са дадени повече исторически разкази (за трима предводители и 29 кrale) и четири песни, засягащи българската

<sup>1</sup> Stari pisci Hrvatski knj. XXVII, 1942. Djela Andrije Kačića-Miošića, knjiga prva Razgovor ugodni, M. Matić Zagreb, 1942.



история.<sup>1</sup> 1. Pisma od Kralja Vladimira; 2. Pisma od ženitbe kralja bulgar skoga; 3. Pisma od Oruna i Nicefora; 4. Pisma od Basilia cesara.

Скоро книгата на Качич-Миошич достига до хървати, сърби и черногорци, до българите. Сърбите и православните хървати не знаели до края на XVIII век и началото на XIX в., че в Далмация и Дубровник има славяни<sup>2</sup>. Единствено книгата на Качич има разкрива това. През 1818 г. излязло в Белград първото кирилско издание на „Razgovor ugodni“ с надпис „Песнословка илити повест о народу словенском“ — из книги г. Андрее Каћића, изведена и по образу, вкусу и глаголу сербском Гавриилом Коваћевич устроена“. Ковачевич е съкратил доста книгата на Качич. Издал е само 20 песни, освен това е направил някои промени в езика“.<sup>3</sup> Оттогава книгата е преиздадена на сръбски език няколко пъти от Йован Стерия Попович, Медакович и др.

Вероятно Дойно Граматик е преписал двете стихотворения от някой ръкописен превод на сръбски език, защото дотогава не е имало подобно издание. На това ни навежда фактът, че двете песни от „Песнопойката“ на Качич-Миошич не се преписани точно в Еленския препис на „История славяноболгарская“, а съкратено: песента за цар Крум у Качич се състои от 75 стиха, а в преписа на Дойно Граматик е от 54 стиха; у Качич песента за Владимир е 150 стиха, а в преписа на Дойно Граматик — 104 стиха.<sup>4</sup>

Тези две стихотворения допадат извънредно много на бъдещия поет както със своето съдържание, така и с художествената си форма, близка до българската народна песен. Досега се знаеше, че от Качич-Миошич Петко Славейков е превел стихотворението „Първа здравица“, но кой знае защо второто стихотворение беше останало незабелязано, когато става дума за първите стихотворни опити на поета. А тази песен — Pisma od kralja Vladimira — е свързана тясно с едно от най-ранните произведения на българския поет — недовършената му поема „Самуилка“. Издирванията, които направихме през последните години, ни помогнаха не само да разберем какво приблизително е било съдържанието на тази „безследно изчезнала“ поема на Петко Славейков, но и да установим, че всъщност тя е вдъхновена от песента на Качич-Миошич „Pisma od kralja Vladimira“. Значи в основата на първите две Славейкови поеми „Крумияда“ и „Самуилка“, които той започнал да пише още през 1842 г., са залегнали двете стихотворения на Качич-Миошич, записани в Еленския препис на „История славяноболгарская“.

Около 1848 г. Петко Славейков превежда стихотворението на Качич-Миошич „Песня о царя Оруна и царя греческаго Никифора“. То е обнародвано по-късно, през 1879 г. с бележка на поета: „Настоящата песен е едно от първите ми съчинения и превод от сръбски на 1848 още. Изпосле аз я бях поправил, но като изгоря последний текст, намерих настоящий

<sup>1</sup> В своето изследване „Зографската българска история“, Сп. БАН, кн. X, 1940, с. 1—67, когато говори за съдържанието на „Razgovor ugodni“ Юрдан Трифонов съобщава само за две песни с българска тематика. Така се знаеше досега у нас, че това са само двете песни, преписани от Дойно Граматик в Паисиевата история.

<sup>2</sup> Вж. И. И. Голенищев-Кутузов, Проблемы влияния и национального своеобразия в славянских литературах эпохи Ренессанса, Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур, Москва, 1961, с. 224.

<sup>3</sup> Stari pisci Hrvatski и пр. вж. предговора.

<sup>4</sup> Вж. изследванията на Ем. Георгиев в „Очерки по история на славянските литератури“, Б. Ст. Ангелов в „Съвременници на Паисий, с. 136 и наскоро издадената книга на Ил. Конев „Българо-сръбски литературни взаимоотношения през XIX в.“, с. 80.



у едного от старите си приятели и го обнародвам така, както си е, без да го поправам за спомен на първите ми книжовни трудове.“

В един стар тефтер, който случайно е останал запазен до днес, се намира ръкописът на същото стихотворение, преписано от сръбски език около 1848 г. Върху него Славейков е правил опит да го превежда на български език,<sup>1</sup>

Между преписа на Дойно Граматик и преписа в Славейковия тефтер има различия: у Дойно граматик стихотворението се състои от 54 стиха, а в преписа на Славейков стиховете са 49. Това показва, че Славейковият препис от 1848 г. и този от 1842 г. не се правени от един и същ оригинал. Вероятно през 1848 г. Славейков е разполагал вече и с други варианти на тези стихотворения, писани пак на кирилица.

Тук изниква въпросът — познавал ли е Петко Славейков книгата на Качич-Миошич в оригинал, или само някое нейно издание на сръбски език? За сега този въпрос остава открит. Най-напред трябва да отбележим, че в ранния ръкопис на „Самуилка“ е разработен само сюжетът от първата песен на Качич-Миошич *Pisma od kralja Vladimira*. Не сме срещнали у Петко Славейков стихотворение със сюжет от четвъртата и, според нас, най-хубавата му песен с българско съдържание, свързана пак със съдбата на българския цар Самуил *Pisma od Basilia cesara*. В нея е описана смъртта на Самуил след ослепяването на войниците му. Гръцкият цар Василий искал да нападне българите, защото

Sva ja gerčka zemlja porobljana,  
od Bilgarah, da ih bog ubio!

Василий подкупва някакъв българин с триста жълтици и той го научава как да разбие българската войска. Българите се намирали до река Челинка — „вино пият, като вълци вият“, казва поетът, стоят там и от нищо не се боят — нито от гърци, нито от турци. Когато слънцето залязло, гърците навлезли „u zemlju bulgrsku“, прикрити със зелени клони, които носели в ръце. Стигнали до реката, където заварили българите да спят безгрижно. Напили се с хладка вода и „na bulgare mečem udariše“. Изклали повечето, а които останали, завели в „bielu Carigradu“, където им извадили очите — „černi oči povadiše“. Като научил за станалото, българският цар Самуил, от жалост паднал на земята и умрял.

Незабравим е тук образът на българите — смели и безгрижни. Никой не е в състояние да ги победи, ни гърци, ни турци. Само с предателство Василий успява да срази благородния и силен Самуил. Този разказ, който трогва всяко българско сърце, като един от най-вълнуващите моменти в нашата исотрия, не е възможно да не направи впечатление на патриотичното настроения младеж. Никъде не е засегнат у Славейков и сюжетът на другата песен „Pisme od ženitbe kralja bulgarskoga“. Наистина възможно е тези песни да не са включени в сръбските издания на „Razgovor ugodni“, защото повечето от тях са много съкратени. Ние имаме възможност да видим в Белград само едно от тях — изданието на Медакович от 1849 г. В нея са поместени две стихотворения с българска тематика „Крал Владимир“ и „Женитба краля Бугорскога“.

Как е превеждал и как се е ползувал начеващият български поет от тези стихотворни източници?

<sup>1</sup> Арх. ПРС, папка VI, тетр. 2, на корицата.



На едно място в предговора към „Български притчи“ Петко Славейков разказва как нашият народ превежда турските пословици на български език: „Забележих обаче, че тези, които си служеха с такива стари думи на турски, кога говореха на български. . . мъчеха се понякога да ги изговорят или да предават после смисъла им, което и сполучаха. Особено жените, които тоже знаеха турски, но си говореха по български, често привождаха такива думи, преведени на български, но преведени тъй както не би ги превел сега и най-видният от нашите книжовници. Работата стоеше в това, че онези думи, които на турски се вземаха от турския живот и от турските нрави и обичаи, оставаха без смисъл, ако да се преведеха буквално на български. Затова те ги осмисляха, като превеждаха не думите, а смисъла и действието, с онова, което е свойствено на българите. Тъй например изреченията, които на турски привождаха за пример от морския живот, тях ги приспособяваха: гимия на кола, оръжията на рало и копрала и т. н.“

По същия начин младият поет „осмислил“ и един от най-ранните си преводи „Първа здравица“, въпреки че самото стихотворение няма чужда, а българска тематика. Славейковият превод на „Песня о царя Оруна“ е по-разгърнат, по-плавно разказвателен, той „се лее“ подобно на нашите народни песни и приказки. Ето напр. началните стихове:

Хвалиоса кесар Никифору  
оу биеду граду Цариграду  
сокупику силну войску мою  
от востока лето до запада  
поробику равно Болгарию  
погубику краля болгарскаго

у Славейков:  
Похвалил се гръцкий цар Никифор  
в бяла-града, ширен Цариграда,  
пред боляри и пред господари.  
Похвали се, люто се закани:  
Туй що думам, то ще и да стане!  
Аз ще ида в равна България,  
да я сравня със земята равно,  
да поробя и старо и младо,  
да погубя самин крал Карана  
майка му ще с коня си да стъпча,  
а жена му робиня ще взема. . .

Като си е послужил с изрази и обрати, взети от говоримия народен език и българските народни песни („пред боляри и пред господари“, „похвали се, люто се закани“, „туй що думам, то ще и да стане“, „да погубя и старо и младо“) начеващият поет е нарисувал по-конкретна картина. Нейният колорит иде от характерната за българския народен език поетична образност. А така, както е написано стихотворението на Качич-Миошич, то може да се отнася за подобно историческо събитие, което се е случило не само в България, но и във всяка друга славянска държава. В него липсва националният колорит. И наистина първата строфа от стихотворението си Качич-Миошич взема дословно от една хърватско-далматинска народна песен, посветена на юначните братя Martinčevići i Klarevići, които се били храбро с турските поробители:

Falio se Imbro kapitane  
u bijelu gradu Imoskomu  
Pogulicu dva martinčevića  
i dva brata do dva Klarevića<sup>1</sup>

Освен това младият преводач прави тази картина по-конкретна и жива, като казва пред кого се хвалил Никифор — пред болярите и пред гос-

<sup>1</sup> Stari pisci i др.. Zivot i rad Andrije Kačić-Miošića, предговор от М. Matić, Zagreb, 1942 г.



подарите. Преди да погуби цар Крум и семейството му, той припомня, че ще трябва „да се сравни България с земята“, „да погуби младо и старо“ Това е вече друго. Тук участвуват и българите, и народът. Във втория стих — /Хвалиоса кесар Никифору/ у биелу граду Цариграду/, стъпката е нарушена с една сричка. Ние мислехме, че това е направено при преписването от Дойно Граматик, но когато сравнихме с „Razgovor ugodni“ видяхме, че и там е същото. Петко Славейков допълва този пропуск. Той вмъква един уместен епитет — „ширни“ към „Цариграда“, който оживява представата за красотата на Цариград и силата на Никифор.

Когато говори за България, Качич-Миошич свързва с нея само епитета „равна“, който не е точен. Защото България е предимно планинска страна. И неговият млад преводач го поправя:

да идиму в землю болгарскую  
превежда: да палимо села и градове

Та да минем скоро през Балкана  
и да влезем в равна България

Картината е по-правдива: за да стигнат до „равна България“, трябва да минат през Балкана.

Стиховете:

Отидоша с равной Болгария  
пред нима е Круна цесарева  
доचाкай Орун на планина  
все изсече, никто не отече

са преведени:

Присрещна ги Каран на Балкана  
и пътя им изотзад захвана.

Разказът е по-близо до историческата правда, която младият поет знае от истории и летописи. Стиховете.

Никифора жива охватише  
у той час му главу отсекоша

са преведени:

Никифора жив го уловиха  
и както са самси той закани,  
тъй имало със него да стане —  
сам Каран му главата отряза,  
високо я на вила набоди,  
широко я низ войска разходи.

Картината е по-разгърната. Нейният колорит иде не само от езика на преводача, толкова близък до народния, но и от реалистичния начин, по който са предадени простодушната суровост и грубите нрави на времето. Крум издига пред войниците си главата на Никифор, набодена на вила, не на сабя. Тази вила загатва на читателя една съществена подробност — че победата над гърците е нанесъл самият народ, който е използвал като оръжие вили и овчарски тояги. Такава, селска е била войската на цар Крум.

Накрая младият поет променя и завършъка на стихотворението. У Качич-Миошич тоя завършък гласи:

Када кралю обеда чинеше  
руйно винце из нея пиеше  
и господом своим напиеше  
все уздавле цесарева.



А кога се с гости веселеше,  
здравица си из нея пиеше:  
„Наздраве ви, юнаци и гости,  
Никифору спасли му се кости!“

Вместо „руйно винце“ той предпочита „здравица“ и така свързва края със заглавието на песента. От друга страна, тук отново се подчертава юначеството на българите и ненавистта им към врагове — нашественици като безумния Никифор. По този начин се получава едно художествено поразгърнато и завършено стихотворение, с подсилен борчески-патриотичен акцент.

В това толкова известно за времето стихотворение поетът се е пренесъл от робската действителност в славното историческо минало на българския народ, доловил е неговия пулс, усвоил е неговата народна реч, простодушната суровост на неговите нрави, първобитната сила на неговите чувства и е пресъздал историческата действителност като една романтична легенда — „правдива“ като действителност, „несъмнена“ като история.

И ако в този добър за времето превод има грапавини, не всякога отшлифован стих, недостатъчно художествени изрази, ние трябва да имаме предвид, че това са недостатъци преди всичко на българския литературен език от онзи период, отколкото недостатъци на поезията. Ако песента бе издадена през 1848 г., когато е била написана, тя би била нещо съвсем ново по форма и съдържание и никой тогава не би могъл да види в нея съществени недостатъци. Но макар и неотпечатана, тя била разпространена в ръкопис, както и други ранни произведения на поета. Заедно със стихотворението на Добри Чинтулов „Двамата приятели“, писано приблизително по същото време, те създали представата за образа на цар Крум, такъв, какъвто не много по-късно го нарисувал и Николай Павлович и го пресъздал в пиесата си „Възцаряването на Крума Страшний“ Добри Войников. Така залегнал в народното съзнание този легендарен образ, който води началото си от стихотворението на далматинския поет Качич-Миошич.

През 1847 г. в Ловеч Петко Славейков започва „Самуилка“. Върху нея той работи до Кримската война. Смяташе се, че до нас не е достигнало нищо от нея. Обаче в една тетрадка с дата 18 март, 1850 г. намерихме отделни откъси от поемата.<sup>1</sup> Там се разказва за любовта на Косара, Самуиловата дъщеря, към сина на сръбския крал Владимир, който е пленен от Самуил и хвърлен в тъмница. Тази ранна Славейкова поема се покрива по съдържание с „Pisma od kralja Vladimira“. При разработването на това си произведение Славейков се е ползвал и от сръбския превод на „Илиада“<sup>2</sup>. Сам той разказва за впечатлението, което му направила тази класическа творба на древногръцката литература. Като засяга този въпрос, в едно свое изследване, Ал. Милев пише<sup>3</sup>: „За съжаление, двете поеми са загубени (става дума за „Крумияда“ и „Самуилка“) и ние не можем да знаем какво влияние е имала „Илиадата“ при написването им.“ Б. Пенев пък смята, че Славейков се е повлиял само от заглавието на Омировото

<sup>1</sup> Вж. Поезията на П. Р. Славейков от периода на Кримската война и пр., с. 3.

<sup>2</sup> Вероятно става дума за следния превод на Омировото съчинение „Паневски Демелич Петар, Омирова Илиада, с елинског преведена, I до IIII песма, Будим, 1832, стр. 69.

<sup>3</sup> Ал. Милев, П. Р. Славейков като преводач на първата песен от Илиадата, сп. „Българска мисъл“, г. XI, 1936, стр. 129—131.